

ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Եվրասիա միջազգային համալսարան,
հայցորդ

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ

Հոդվածում ուսումնասիրվում են շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված հանցագործությունների քրեաիրավական քաղաքականության բարելավման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում՝ եվրոպական երկրների փորձի համատեքստում: Վերլուծվում են միջազգային փաստաթղթերի (Ռիոյի հռչակագիր, Aarhus-ի կոնվենցիա, Փարիզյան համաձայնագիր, ԵՄ Դիրեկտիվ 2008/99/EC) ազդեցությունը ՀՀ-ի իրավական համակարգի վրա, գնահատվում են գործող քրեական օրենսդրության բացերը, իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ինստիտուտի զարգացման խնդիրները, ինչպես նաև հանրային վերահսկողության և դատական մասնագիտացման անհրաժեշտությունը: Հոդվածի գիտական նորույթը կայանում է էկոլոգիական քրեաիրավական քաղաքականության եռամակարդակ (միջազգային-ազգային-համայնքային) ինտեգրացված մոդելի առաջարկման մեջ, որը միավորում է կանխարգելիչ, պատժիչ և վերականգնող մեխանիզմները և կարող է ծառայել որպես Հայաստանի Հանրապետությունում նոր իրավաքաղաքական ռազմավարության հայեցակարգային հիմք:

Հիմնաբառեր - շրջակա միջավայր, էկոլոգիական հանցագործություն, քրեաիրավական քաղաքականություն, միջազգային պարտավորություններ, հանրային վերահսկողություն, բնապահպանական արդարադատություն, կանխարգելում, իրավաբանական անձանց պատասխանատվություն, վերականգնող մեխանիզմներ:

Ներածություն

Շրջակա միջավայրի պաշտպանության իրավական համակարգը վերջին տասնամյակներում դարձել է պետությունների կայուն զարգացման ռազմավարության առանցքային ուղղություններից մեկը: Մարդու տնտեսական գործունեության ինտենսիվացումը, արդյունաբերական աղտոտման աճը, բնական ռեսուրսների ոչ ռացիոնալ օգտագործումը և գլոբալ կլիմայական փոփոխությունները հանգեցրել են այն գիտակցմանը, որ շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը միայն բնապահպանական, «բնության պահպանման» խնդիր չէ: Այն ուղղակիորեն առնչվում է մարդու կյանքի, առողջության և անվտանգության իրավունքների իրացմանը և, հետևաբար, համարվում է ազգային և միջազգային անվտանգության կարևորագույն բաղադրիչ [16]: Ժամանակակից իրավական գիտությունը ընդգծում է, որ այս ոլորտում պետության պարտավորությունները չեն կարող սահմանափակվել միայն վարչական կամ տնտեսական կարգավորումների միջոցով: Երբ շրջակա միջավայրին հասցված վնասը ձեռք է բերում բարձր հասարակական վտանգավորություն, այն ստանում է քրեաիրավական որակավորում և առաջանում է էկոլոգիական հանցագործությունների արդյունավետ քրեականացման և դրանց դեմ ուղղված քրեաիրավական քաղաքականության ձևավորման անհրաժեշտություն: Եվրոպական երկրների փորձը ցույց է

տալիս, որ էկոլոգիական հանցագործությունների դեմ պայքարի արդյունավետությունը պայմանավորված է ոչ միայն հանցակազմերի լայն շրջանակով կամ պատժաչափերի խստությամբ, այլև իրավական մտածողության որակական փոփոխությամբ: Շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված հանցագործությունները ընկալվում են որպես մարդու իրավունքների երրորդ սերնդի խախտումներ, քանի որ բնական միջավայրի դեգրադացումը խաթարում է հասարակության բարեկեցությունը, տնտեսական կայունությունը և առողջ կյանքի հնարավորությունը: Ռիոյի հռչակագիրը (1992), Օրիուսի կոնվենցիան (1998) և Փարիզյան համաձայնագիրը (2015) ձևակերպում են այն հիմնարար սկզբունքները, ըստ որոնց՝ շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը պահանջում է ոչ միայն պետական իրավական արձագանք, այլև հանրային մասնակցություն, թափանցիկություն և միջսերնդային պատասխանատվություն [14, 17, 18]:

Այս փաստաթղթերը պարտադրում են պետություններին վերանայել իրենց քրեաիրավական քաղաքականությունը՝ այն համապատասխանեցնելով միջազգային չափանիշներին, որոնց հիմքում դրված են նախազգուշացման, կանխարգելման և վնասի վերականգնման սկզբունքները: Հայաստանի Հանրապետությունում վերջին տարիներին արձանագրվել են դրական տեղաշարժեր բնապահպանական իրավունքի զարգացման ոլորտում.

ձևավորվել է նոր քրեական օրենսդրություն, վերանայվել են մի շարք բնապահպանական նորմատիվ ակտեր, իսկ միջազգային փաստաթղթերի մի մասը ինտեգրվել է ազգային օրենսդրության մեջ: Գործող համակարգը, այնուամենայնիվ, շարունակում է մնալ անցումային: Շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված հանցակազմերի մի շարք ձևակերպումներ շարունակում են մնալ չափազանց ընդհանրական կամ ինտուիտիվ, իսկ դրանց սահմանումներն ամբողջությամբ չեն ապահովում իրավական կանխատեսելիության և հստակության պահանջը: Արդյունքում, իրավակիրառ պրակտիկայում քրեականացված մի շարք արարքներ բավարար չափով չեն կիրառվում, քանի որ օրենսդրական նորմերը հաճախ չունեն իրական իրականացում ապահովող ինստիտուցիոնալ և կազմակերպական մեխանիզմներ: Այս բացը հանգեցնում է նրան, որ նույնիսկ զգալի բնապահպանական վնասի պարագայում գերակշռում է ոչ թե քրեական, այլ վարչական պատասխանատվության կիրառումը, ինչը նվազեցնում է քրեաիրավական պաշտպանության արդյունավետությունը և խաթարում է պատժի անխուսափելիության ու կանխարգելման սկզբունքների իրագործումը [1]:

Եվրոպական երկրների համապատասխան իրավակարգավորումների համեմատական վերլուծությունը փաստում է, որ էկոլոգիական հանցագործությունների ոլորտում կիրառվում են տարբեր մոդելներ, որոնք, սակայն, ունեն ընդհանուր արժեքային հիմք: Գերմանիայում գործում է Umweltstrafrecht-ի համակարգը, որտեղ բնապահպանական իրավունքը ինտեգրված է քրեական իրավունքի կառուցվածքի մեջ, իսկ էկոլոգիական գործերով դատավարությունները հաճախ քննվում են մասնագիտացված բաժիններում՝ համապատասխան գիտատեխնիկական փորձագիտական կարողություններով [5]: Ֆրանսիայում շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը կարգավորվում է Code de l'environnement-ով, որտեղ հստակ ամբողջացված է իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության սկզբունքը և կիրառվում են ինչպես պատժիչ, այնպես էլ վերականգնող միջոցառումներ [9]: Նիդեռլանդներում ձևավորված «ոլորտային պատասխանատվության մոդելը» պարտավորություններ է սահմանում ոչ միայն արտադրական կառույցների, այլև պետական մարմինների համար՝ ընդգծելով կանխարգելման և վերահսկման պարտադիր բնույթը [3]: ԵՄ Գիերեկտիվ 2008/99/EC-ը, որը պահանջում է ապահովել էկոլոգիական հանցագործությունների քրեականացումը և իրավաբանական անձանց պատասխանատվությունը, դարձել է այս մոդելների համընդհանուր նորմատիվ հիմքերից մեկը [6]:

Այս համակարգերում ընդհանուր է այն միտումը, որ շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը չի

դիտվում միայն որպես բնապահպանական խնդիր, այլ ընկալվում է որպես պետական և հանրային համատեղ պատասխանատվություն: Քրեաիրավական քաղաքականության արդյունավետությունն այստեղ պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այն կառուցված է բազմամակարդակ ձևով՝ միավորելով միջազգային նորմատիվ պարտավորությունները, ազգային օրենսդրության ինստիտուցիոնալ հենքը և համայնքային վերահսկողության գործիքները [10, 14, 17, 18]: ՀՀ-ի փորձը, սակայն, դեռևս հիմնականում կենտրոնացած է միայն երկրորդ մակարդակի՝ ազգային օրենսդրության վրա: Չնայած Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրել է Օրինսի կոնվենցիան, նրա առանցքային սկզբունքները՝ տեղեկատվության մատչելիություն, հանրային մասնակցություն և արդարադատության հասանելիություն, ամբողջականորեն չեն իրականանում ազգային մակարդակում [14]: Հասարակական կազմակերպությունների և քաղաքացիների ներգրավվածությունը բնապահպանական որոշումների կայացման և իրավախախտումների բացահայտման գործընթացում սահմանափակվում է հիմնականում խորհրդատվական կամ բողոքարկման մակարդակով, ինչի հետևանքով հանրային վերահսկողության արդյունավետությունը զգալիորեն սահմանափակվում է:

Իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտը Հայաստանի Հանրապետության համար համեմատաբար նոր երևույթ է: Հանրապետության նոր քրեական օրենսգիրքը, ընդունված 2021 թվականի մայիսի 5-ին և ուժի մեջ մտած 2022 թվականի հուլիսի 1-ից, նախատեսում է իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ներդրում՝ այդ թվում նաև շրջակա միջավայրին վնաս պատճառող արարքների դեպքում: Սակայն իրավակիրառ պրակտիկան փաստում է, որ այս ինստիտուտը գտնվում է ձևավորման նախնական փուլում. գործնականում գրեթե բացակայում են նախադեպային գործեր, չկա մշակված մեթոդաբանություն իրավաբանական անձանց մեղավորության գնահատման, կառավարման կամ վերահսկողության բացակայության իրավական արժևորում իրականացնելու համար: Սա ցույց է տալիս, որ իրավական հիմքի առկայությունը դեռևս ինքնին չի երաշխավորում ինստիտուտի լիարժեք գործարկումը, և Հայաստանի Հանրապետության քրեաիրավական քաղաքականության հաջորդ փուլում անհրաժեշտ է կենտրոնանալ ոչ միայն նորմատիվ, այլև ինստիտուցիոնալ բաղադրիչի վրա [1, 2]:

Քրեաիրավական քաղաքականության կատարելագործման տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի նաև մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի ձևավորած դատական նախադեպային պրակտիկան: López Ostra v. Spain (1994) և

Tătar v. Romania (2009) գործերում Եվրոպական դատարանը հաստատել է այն հիմնարար սկզբունքը, ըստ որի պետությունը պարտավոր է ապահովել քաղաքացիների իրավունքը առողջ և անվտանգ շրջակա միջավայրի նկատմամբ, նույնիսկ այն դեպքերում, երբ ուղղակի ֆիզիկական վնասը դժվար է ապացուցել կամ դա դրսևորվում է երկարաժամկետ հեռանկարում [7, 8]: Այս նախադեպերը էական նշանակություն ունեն ազգային դատական համակարգերի համար, քանի որ դրանք բարձրացնում են շրջակա միջավայրի պաշտպանության պահանջը մարդու իրավունքների պաշտպանության ընդհանուր համակարգի մակարդակ: Հայաստանի Հանրապետության դատական պրակտիկայում մնան մոտեցումը դեռևս կայուն կերպով չի ձևավորվել. դատարանները հիմնականում կենտրոնանում են վնասի անմիջական և մատչելի ապացույցների վրա՝ հաճախ անտեսելով կանխարգելման, նախազգուշացման և միջսերնդային պատասխանատվության սկզբունքները [2, 8]:

Այս համատեքստում ակնհայտ է դառնում, որ շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված հանցագործությունների քրեաիրավական քաղաքականությունը Հայաստանի Հանրապետությունում պահանջում է ոչ միայն մասնակի փոփոխություններ, այլև համակարգային վերանայում: Անհրաժեշտ է անցում կատարել զուտ պատժիչ մոտեցումից դեպի կանխարգելիչ և վերականգնող մոդել, որտեղ քրեական պատասխանատվությունը դիտվում է ոչ թե որպես ինքնանպատակ պատիժ, այլ որպես ավելի լայն, համակողմանի քաղաքականության մաս՝ ուղղված վնասի կանխմանը, պատճառված հետևանքների նվազեցմանը և էկոհամակարգի վերականգնմանը [15, 17, 18]:

Հողվածի գիտական նորույթը կայանում է նրանում, որ առաջարկվում է էկոլոգիական հանցագործությունների կանխարգելման և պատժման համակարգային եռամակարդակ մոդել, որը միավորում է միջազգային, ազգային և համայնքային իրավական մեխանիզմները միասնյա, ինտեգրացված կառուցվածքի մեջ: Այս մոդելն ընդգրկում է միջազգային պարտավորությունների բովանդակային կիրառումը, ազգային քրեաիրավական քաղաքականության ինստիտուցիոնալ վերակազմավորումը և համայնքային մակարդակում հանրային վերահսկողության ակտիվացումը՝ ձևավորելով նոր տեսլական, որի շրջանակում շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը դառնում է ոչ միայն իրավական, այլև քաղաքակրթական պարտավորություն՝ ներկայիս և ապագա սերունդների հանդեպ [14, 16–18]:

Այս մոդելը չի սահմանափակվում միայն նորմատիվ փոփոխություններով. այն ենթադրում է նաև ինստիտուցիոնալ և սոցիալ-քաղաքական խորքային վերափոխումներ, որոնք ապահովում են

համակարգի կենսունակությունը և արդյունավետությունը: Եռամակարդակ կառուցվածքը դրսևորվում է հետևյալ կերպ՝ յուրաքանչյուր մակարդակ ունի իր առանձնահատուկ գործառույթը, ռիսկերն ու ազդեցության մեխանիզմները, սակայն դրանք միասին ձևավորում են միասնական էկոլոգիական քրեաիրավական քաղաքականություն:

Առաջին մակարդակը՝ միջազգային իրավական, ներկայացնում է այն նորմատիվ և արժեքային շրջանակը, որը ձևավորվել է համաշխարհային բնապահպանական իրավունքի զարգացման արդյունքում: Ռիոյի հռչակագիրը, Օրհուսի կոնվենցիան, Փարիզյան համաձայնագիրը, ինչպես նաև ԵՄ Դիրեկտիվ 2008/99/EC-ը ստեղծել են ընդհանուր պարտավորությունների համակարգ, որը պահանջում է պետություններից հստակ քրեական-իրավական արձագանք այն գործողությունների նկատմամբ, որոնք էական վնաս են հասցնում էկոհամակարգին [6, 14, 17, 18]: Այս փաստաթղթերում ամրագրված են միջսերնդային արդարության, նախազգուշացման (precautionary principle), կանխարգելման, «աղտոտողը վճարում է» և հանրային մասնակցության սկզբունքները, որոնք միասին ձևավորում են իրավաքաղաքական նոր փիլիսոփայություն. շրջակա միջավայրի նկատմամբ անտարբեր վերաբերմունքը դիտվում է ոչ միայն որպես անարբեկիչ ռիսկ, այլ որպես իրավական խախտում՝ գլոբալ հետևանքներով [14, 17, 12, 15]:

Միջազգային մակարդակի ներգործությունը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի վրա տեսանելի է, սակայն դեռևս մասնակի և ոչ ամբողջական: Թեև Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրել է Օրհուսի կոնվենցիան և միացել է մի շարք այլ բնապահպանական և կլիմայական փաստաթղթերի, այդ նորմերի ուղղակի կիրարկելիության մեխանիզմները լիարժեք չեն ձևավորված: Օրինակ՝ Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջած հանրային վերահսկողության և արդարադատության հասանելիության գործիքները ամբողջական կերպով չեն արտացոլվում Հայաստանի Հանրապետության քրեական կամ վարչական օրենսգրքերում՝ որպես հստակ կիրառելի ընթացակարգեր [11, 14]: Միջազգային պարտավորությունների արդյունավետ իրականացումը պահանջում է ոչ միայն դրանց ընդգրկումը ներքին օրենսդրության մեջ, այլև Սահմանադրության մակարդակով դրանց առաջնայնության ամրագրում և իրավասու մարմինների կողմից այդ նորմերի իրատեսական կիրառման կարողությունների ձևավորում [2, 14]:

Երկրորդ մակարդակը ազգային իրավական համակարգն է, որտեղ կոնկրետ ձևակերպվում են էկոլոգիական հանցագործությունների հանցակազմերը, պատժաչափերը, իրավաբանական անձանց պատասխանատվության հիմքերը և դատական կիրառության չափանիշները: Հայաստանի

Հանրապետության նոր քրեական օրենսգրքի 366–392-րդ հոդվածները սահմանում են շրջակա միջավայրի և բնության օգտագործման կանոնների դեմ ուղղված հանցագործությունների շրջանակը՝ ներառյալ մթնոլորտի աղտոտումը, հողի, ջրային ռեսուրսների վնասումը, անտառների ապօրինի հատումը, կենդանական և բուսական աշխարհի պահպանման կանոնների խախտումը և այլ արարքներ [1]: Այնուամենայնիվ, գործնականում այս հոդվածների կիրառման դեպքերը սահմանափակ են, իսկ իրավապահ մարմինների կողմից դրանք հաճախ դիտարկվում են որպես «ծայրահեղ միջոց», որի փոխարեն նախընտրելի է օգտագործել վարչական պատասխանատվության գործող ձևերը:

Այս իրողությունը պայմանավորված է մի շարք գործոններով: Նախ՝ շրջակա միջավայրին հասցված վնասի սոցիալական վտանգավորության չափորոշիչները բացակայում են ամբողջական գիտական և մեթոդաբանական ձևակերպումից, ինչի հետևանքով իրավապահ մարմիններն անհավասար ձևով են մոտենում գնահատականների հարցին: Երկրորդ՝ էկոլոգիական վնասի տարածական և ժամանակային երկարացված բնույթը բարդացնում է պատճառական կապի ապացուցումը. հաճախ իրավախախտման հետևանքներն ի հայտ են գալիս տարիներ անց, կամ լինում են տարածված մեծ տարածաշրջանում: Այս պայմաններում դասական քրեաիրավական գործիքակազմը, որը սովորաբար հենվում է անմիջական կապի և ակնհայտ վնասի վրա, երբեմն անարդյունավետ է դառնում: Երրորդ՝ իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ինստիտուտի թերի զարգացումը թույլ չի տալիս պատշաճ ձևով գնահատել կազմակերպությունների կառավարման կամ վերահսկողության բացակայության հետևանքով առաջացած վնասները [1, 3, 6]:

ԵՄ Դիրեկտիվ 2008/99/EC-ը առաջարկում է իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ընդլայնված մոդել, ըստ որի՝ կազմակերպությունը կարող է ենթարկվել քրեական պատասխանատվության այն դեպքերում, երբ վնաս պատճառող արարքը կատարվել է ոչ միայն նրա պաշտոնատար անձանց կողմից, այլ նաև այն ժամանակ, երբ այդ արարքը հնարավոր է դարձել ներքին վերահսկողական մեխանիզմների բացակայության կամ անգործության հետևանքով [6]: Այդ մոդելը կարևորում է կառավարման մշակույթի բարելավումը՝ պարտադրելով իրավաբանական անձանց գնահատել շրջակա միջավայրի նկատմամբ իրենց գործունեության ռիսկերը և ներդնել կանխարգելիչ վերահսկողական համակարգեր: Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունը իրավաբանական անձանց պատասխանատվության հարցում դեռևս չի հասել նման մեթոդաբանական խորու-

թյան. պատասխանատվությունը հիմնականում կապվում է ուղղակի գործողությունների հետ, իսկ կառավարման կամ վերահսկողության բացակայությունը հազվադեպ է դառնում ինքնուրույն գնահատման առարկա [1, 2, 3]:

Էկոլոգիական հանցագործությունների ոլորտում արդի միտումներից մեկը վերականգնողական մեխանիզմների լայն կիրառումն է, երբ քրեական պատժի հետ մեկտեղ կամ դրա փոխարեն պարտադիր է դառնում վնասված էկոհամակարգի վերականգնումը: Շվեդիայի և Ֆինլանդիայի դատական պրակտիկան վկայում է, որ բնությանը հասցված վնասի վերականգնումը դիտվում է ոչ միայն որպես լրացուցիչ միջոց, այլ հաճախ՝ որպես հիմնական իրավական արդյունք. դատարանները պարտավորեցնում են կազմակերպություններին իրականացնել հողի և ջրի մաքրում, անտառների վերատնկում, կենսաբազմազանության պահպանման ծրագրերի ֆինանսավորում և այլ կոնկրետ գործողություններ [3]: Այս մոդելը թույլ է տալիս ոչ միայն արձանագրել մեղավորությունը, այլև իրականում վերականգնել վնասված միջավայրը և նվազեցնել նոր իրավախախտումների ռիսկը: Հայաստանի Հանրապետության համար նման մոտեցման ներդրումը կարող է դառնալ էկոլոգիական քրեաիրավական քաղաքականության բարեփոխման առանցքային ուղղություններից մեկը՝ հատկապես հաշվի առնելով, որ ներկայումս հիմնականում կիրառվում են տուգանքներ կամ այլ դասական պատժամիջոցներ, որոնք միշտ չէ, որ ապահովում են վնասի իրական փոխհատուցում [1, 3, 15]:

Ազգային մակարդակի արդյունավետության բարձրացման կարևոր նախապայման է նաև դատավորների ոլորտային մասնագիտացումը: Շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված հանցագործությունների գնահատումը պահանջում է բազմամասնագիտական մոտեցում, ներառյալ իրավական, բնապահպանական, տեխնիկական, ինժեներական և սոցիոլոգիական գիտելիքներ: Այս դիտարկումով մի շարք եվրոպական երկրներում արդեն ձևավորվել են մասնագիտացված դատական միավորներ կամ առնվազն դատավորների մասնագիտացված վերապատրաստման ծրագրեր: Գերմանիայի մի շարք շրջաններում, օրինակ՝ Բոննի տարածաշրջանում, բնապահպանական գործերով զբաղվող դատավորները անցնում են հատուկ վերապատրաստումներ, համագործակցում են անկախ փորձագիտական կառույցների հետ և ներգրավվում են էկոլոգիական վնասների գնահատման մեթոդաբանության մշակման գործընթացում [5]: Նման փորձը թույլ է տալիս, որ դատական մասնագիտացումը բարձրացնում է իրավական որոշումների որակը, նվազեցնում է սխալների հավանականությունը և նպաստում է կայուն նախադեպային պրակտիկայի ձևավորմանը:

Եռամակարդակ մոդելի երրորդ բաղադրիչը համայնքային և հասարակական վերահսկողության մակարդակն է, որը ժամանակակից էկոլոգիական արդարադատության տեսության մեջ դիտվում է որպես համակարգի հիմնարար օղակ: Օրհուսի կոնվենցիան ամրագրում է, որ առանց հանրային մասնակցության և տեղեկատվության մատչելիության անհնար է ապահովել արդյունավետ բնապահպանական կառավարում: Համայնքային մակարդակը ներառում է հասարակական կազմակերպությունների, անկախ լրատվամիջոցների, մասնագիտական միավորումների և շարքային քաղաքացիների ակտիվ ներգրավվածությունը շրջակա միջավայրի նկատմամբ որոշումների կայացման, իրավախախտումների հայտնաբերման և վերահսկման գործընթացներում [11, 13, 14]:

Հայաստանի Հանրապետությունում այս ինստիտուտը դեռևս գտնվում է զարգացման նախնական փուլում: Բազմաթիվ բնապահպանական ՀԿ-ներ գործնականում հանդես են գալիս դիտորդի կամ հակակշռի ոչ պաշտոնական դերակատարությամբ՝ առանց իրավաբանորեն ամրագրված միջամտության մեխանիզմների: Քաղաքացիների մասնակցությունը շատ դեպքերում սահմանափակվում է բողոքների ներկայացմամբ կամ հանրային քննարկումներին մասնակցությամբ, որոնք միշտ չէ, որ հանգեցնում են իրավական հետևանքների կամ որոշումների վերանայման [2, 11]: Այս իրավիճակը փոխելու համար անհրաժեշտ է սահմանել հանրային միջամտության իրավական ինստիտուտ, որով բնապահպանական ՀԿ-ները և քաղաքացիների նախաձեռնողական խմբերը կարող են հանդես գալ որպես դատավարական կողմեր՝ ներկայացնելով հասարակական բնապահպանական շահը ոչ միայն խորհրդատվական, այլև պաշտպանական կարգավիճակով: Նման մոտեցումը կիրառվում է, օրինակ, Ֆրանսիայում և Իտալիայում, որտեղ բնապահպանական ՀԿ-ները կարող են հանդես գալ որպես *partie civile* (քրեական գործի քաղաքացիական կողմ)՝ մասնակցելով քրեական գործերին և պահանջելով ոչ միայն պատիժ, այլև վնասի վերականգնում [9]:

Ձևավորվող եռամակարդակ մոդելը ենթադրում է ոչ միայն իրավական դաշտի բարեփոխում, այլև կառավարիչ մտածողության և հասարակական ընկալումների փոփոխություն: Եթե նախկինում շրջակա միջավայրը ընկալվել է որպես .հավելյալ ոլորտ՝ զիջելով տեղը տնտեսական և քաղաքական առաջնահերթություններին, ապա նոր մոտեցմամբ այն դառնում է ազգային անվտանգության, մարդու հիմնական իրավունքների և սոցիալական արդարության առանցքային բաղադրիչ [4, 10, 15]: Այս իմաստով էկոլոգիական արդարադատությունը պետք է դիտարկվի ոչ միայն որպես պատժի, այլև որպես համագործակցության, փոխ-

հատուցման և համատեղ պատասխանատվության համակարգ:

Ներկայացված մոդելի սոցիալական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն վերաիմաստավորում է «էկոլոգիական արդարադատություն» հասկացությունը: Եթե դասական պատկերացումով արդարադատությունը հիմնականում կապվում էր պետություն-մեղավոր հարաբերության վրա հիմնված պատժի կիրառման հետ, ապա նոր մոդելով այն փոխակերպվում է բազմակողմ փոխգործակցության հարթակի. քաղաքացին այլևս միայն պահանջատեր չէ, այլ դառնում է համանախագահող գործընթացի մասնակից՝ իր մասնակցությամբ ձևավորելով շրջակա միջավայրի պաշտպանության քաղաքականությունը [4, 14]: Այս տեսանկյունից շրջակա միջավայրի դեմ հանցագործությունը հանգամանքորեն գնահատվում է ոչ թե որպես «աբստրակտ» իրավախախտում, այլ որպես հարձակում հենց այդ նույն հասարակության արժանապատվության, առողջության և անվտանգության վրա [4, 10, 16]:

Ներկայացված վերլուծության գործնական նշանակությունն այն է, որ այն ցույց է տալիս, որ շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված հանցագործությունների քրեաիրավական քաղաքականությունը չի կարող զարգանալ մեկուսացված՝ անտեսելով տնտեսագիտական, քաղաքական, սոցիալական և միջազգային գործոնների փոխազդեցությունը: Այն իր բնույթով միջդիսցիպլինար երևույթ է, որտեղ իրավունքը, կառավարման գիտությունը, տնտեսագիտությունը, միջազգային հարաբերությունները և սոցիալական գիտությունները փոխկապակցված են և միասին են ձևավորում պատասխանատվության համակողմանի համակարգ [10, 13, 15]: Այս համակարգը, իր հերթին, պահանջում է միջգերատեսչական համագործակցություն, տեղեկատվության փոխանակման կայուն մեխանիզմներ և որոշումների կայացման թափանցիկ ընթացակարգեր:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործող համակարգը դեռևս անցումային է. այն իր մեջ ներառում է քրեաիրավական բաղադրիչներ, սակայն դրանցից բացակայում են երկարաժամկետ ռազմավարական և կանխարգելիչ հիմքերը: Այս իրավիճակի պատճառը ոչ միայն օրենսդրական բացերն են, այլև պետական կառավարման մտածողության որոշակի իներտությունը, երբ բնապահպանական ոլորտը շարունակում է դիտվել որպես երկրորդական ուղղություն՝ տնտեսական աճի և կարճաժամկետ շահույթի ֆոնին [2, 10, 13]: Այս մոտեցման փոփոխությունը պետք է դառնա պետական քաղաքականության առաջնահերթ ուղղություններից մեկը, քանի որ շրջակա միջավայրի կայունությունը անմիջականորեն պայմանավորում է քաղաքացիների կյանքի որակը, հանրային առողջությունը, տնտեսական մրցունակությունը և պե-

տության միջազգային հեղինակությունը [11, 13, 15, 16]:

Ներկայացված եռամսյակային մոդելը հնարավորություն է տալիս համակարգել իրավական դաշտի տարբեր բաղադրիչները՝ ձևավորելով միասնական պետական ռազմավարություն: Միջազգային մակարդակի պարտավորությունների կիրարկումը՝ Ռիոյի, Օրհուսի և Փարիզի փաստաթղթերի հիման վրա, ապահովում է արժեքային այն հենքը, որի վրա կարելի է կառուցել արդյունավետ ազգային օրենսդրություն [14, 17, 18]: Ազգային մակարդակում բարեփոխումները պետք է ուղղված լինեն քրեաիրավական կատեգորիաների վերանայմանը, «էկոլոգիական վնաս» հասկացության վերարժևորմանը, իրավաբանական անձանց ընդլայնված պատասխանատվության և վերականգնողական մեխանիզմների ներդրմանը [1, 2, 3, 6]: Դատական իշխանության շրջանակում անհրաժեշտ է ստեղծել ենթահամակարգ, որը մասնագիտացած կլինի բնապահպանական գործերի քննության ոլորտում՝ ապահովելով պրոֆեսիոնալ դատաքննություն և կայուն նախադեպային պրակտիկա [5]: Համայնքային մակարդակի զարգացումը, իր հերթին, պետք է ամրապնդի հանրային վերահսկողությունը, քաղաքացիների և ՀԿ-ների մասնակցության իրական հնարավորությունները, ինչպես նաև ստեղծի իրավական հիմքեր դատարաններում հասարակական բնապահպանական շահի ներկայացման համար [9, 11, 13, 14]:

Կանխարգելիչ մեխանիզմների ուժեղացումը մոդելի կարևորագույն առավելություններից է, քանի որ այն նվազեցնում է քրեական գործերի իրական ծավալը՝ հանցագործության առաջացման փուլից առաջ ապահովելով իրավական և սոցիալ-կրթական ազդեցություն: Երբ համակարգը ապահովում է տեղեկատվության հասանելիություն, հանրային վերահսկողություն, իրավաբանական պատասխանատվության արդյունավետ կիրարկում և բնապահպանական կրթություն, հանցագործության վտանգը փոքրանում է դեռևս իրավախախտման փուլին չհասած: Այս մոտեցումը համահունչ է Ռիոյի հռչակագրում ամրագրված նախազգուշացման սկզբունքին և ԵՄ բնապահպանական քաղաքականության հիմք հանդիսացող TFEU-ի 191-րդ հոդվածին, համաձայն որոնց՝ իրավունքը պետք է գործի վնասի կանխման փուլում, այլ ոչ թե վնասի առաջացումից հետո [12, 17]:

Այս համատեքստում առանձնակի կարևորություն է ստանում էկոլոգիական կրթության և իրավագիտակցության զարգացումը: Եթե քաղաքացին գիտակցում է, որ բնության դեմ հանցագործությունը իրականում հանցագործություն է նաև սեփական կյանքի, առողջության և ապագա սերունդների հանդեպ, ապա ձևավորվում է իրավական պետության ամենամուր հիմքը [4, 10, 15]: Պետությունը

պետք է ներդնի լայնածավալ կրթական ծրագրեր՝ ուղղված թե՛ դպրոցական համակարգին, թե՛ պետական ծառայության և մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչներին, որպեսզի շրջակա միջավայրի նկատմամբ իրավական պատասխանատվության մշակույթը դառնա հասարակության ընդհանուր արժեքային կողի մասը:

Բացի այդ, անհրաժեշտ է ստեղծել միջգերատեսչական մեխանիզմներ, որոնք կապահովեն տեղեկատվության փոխանակման միասնական հարթակ բնապահպանական, առողջապահության, տնտեսական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև, ինչը կաջակցի նաև արդարադատություն իրականացմանը [13, 15]: Այս նպատակով հնարավոր է ձևավորել, օրինակ, էկոլոգիական անվտանգության խորհրդի նման կառուցվածք, որը կհամադրի պետական մարմինների քաղաքականությունը, կիեռի միջազգային պարտավորությունների կատարմանը և կծառայի որպես միջնորդ պետության և հասարակության միջև, ապահովելով նաև գիտական համայնքի ներգրավվածություն քաղաքական որոշումների մշակման գործընթացում:

Եզրափակելով՝ կարելի է արձանագրել, որ առաջարկվող եռամսյակային մոդելը նոր գիտական ուղղություն է, որը միավորում է իրավական, կառավարչական և հասարակական բաղադրիչները մեկ միասնական համակարգի մեջ: Այն կարող է ծառայել որպես էկոլոգիական քրեաիրավական քաղաքականության բարեփոխման ռազմավարական ծրագիր, որի նպատակն է ոչ միայն պատժել արդեն կատարված հանցագործությունները, այլև կանխել դրանք, նվազեցնել ռիսկերը և ապահովել վնասված էկոհամակարգերի վերականգնումը: Այս մոդելը համահունչ է եվրոպական իրավական մշակույթի արժեքներին՝ կանխարգելիչ քաղաքականությանը, բազմակողմ պատասխանատվությանը և հանրային վերահսկողությանը: Հայաստանի Հանրապետությունը, հիմնվելով այս մոդելի վրա, կարող է ոչ միայն կատարել միջազգային պարտավորությունները, այլև ձևավորել սեփական ազգային մոտեցումը՝ ապահովելով իրավական համակարգի կայունություն, շրջակա միջավայրի պաշտպանություն և հասարակության գիտակցական զարգացում: Շրջակա միջավայրի պաշտպանության իրավունքը, այս տեսանկյունից, դառնում է ոչ միայն իրավական պահանջ, այլև քաղաքակրթական պարտավորություն՝ ներկայիս և ապագա սերունդների հանդեպ:

Գրականություն

1. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք (ընդունվել է 05.05.2021 թ., ուժի մեջ է մտել 01.07.2022 թ.): Երևան, ՀՀ Արդարադատության նախարարություն, պաշտոնական հրատարակություն, 2022, հոդվածներ 366–392:
2. Տիգրանյան Ն. Շրջակա միջավայրի պաշտպանության իրավունքը Հայաստանի սահմանադրական համակարգում: Երևան, «Լույս» հրատարակչություն, 2021, 256 էջ:
3. Beijer, A. Environmental Criminal Law in the EU Member States. *European Environmental Law Review*, 2020.
4. Bullard, R. *Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality*. Boulder: Westview Press, 1990.
5. Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz und nukleare Sicherheit (BMU). *Umweltrecht und Umweltgerichtsbarkeit in Deutschland*. Berlin, 2019.
6. Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council on the Protection of the Environment through Criminal Law. Brussels, OJ L 328/28, 6 December 2008.
7. European Court of Human Rights. *López Ostra v. Spain*, Application No. 16798/90, Judgment of 9 December 1994. HUDOC database.
8. European Court of Human Rights. *Tătar v. Romania*, Application No. 67021/01, Judgment of 27 January 2009. HUDOC database.
9. Jolivet, R. *Droit pénal de l’environnement: principes et perspectives européennes*. Paris: Éditions Dalloz, 2019.
10. Meadowcroft, J. Environmental Political Theory and Environmental Governance. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 2007.
11. OECD. *Environmental Performance Reviews: Public Participation and Environmental Governance*. Paris, OECD Publishing, 2019.
12. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). Article 191 – EU Environmental Policy Principles.
13. UNDP. *Environmental Governance for Sustainable Development*. New York: United Nations Development Programme, 2018.
14. UNECE. *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention)*. Aarhus, 1998.
15. UNEP. *Environmental Security: A Global Assessment*. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2016.
16. United Nations. *Report of the World Commission on Environment and Development: “Our Common Future”*. New York, Oxford University Press, 1987.
17. United Nations. *Rio Declaration on Environment and Development*. Rio de Janeiro, 1992.
18. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). *Paris Agreement*. Paris, United Nations, 2015.

Карен Туманян
Международный университет Евразия, аспирант

РЕЗЮМЕ

Пути совершенствования уголовно-правовой политики по борьбе с преступлениями против окружающей среды: формирование армянской модели в контексте европейского опыта

В статье рассматриваются проблемы совершенствования уголовно-правовой политики в сфере защиты окружающей среды в Республике Армения в контексте европейского опыта и международных обязательств. Анализируются влияние ключевых международных документов (Декларация Рио, Орхусская конвенция, Парижское соглашение, Директива ЕС 2008/99/ЕС) на национальную правовую систему, а также существующие недостатки действующего уголовного законодательства и практики его применения. Особое внимание уделяется вопросам уголовной ответственности юридических лиц, роли судебной специализации и развитию механизмов общественного контроля. Научная новизна работы заключается в обосновании интегрированной трёхуровневой модели экологической уголовной политики (международный – национальный – общественный уровни), объединяющей превентивные, карательные и восстановительные механизмы и предлагающей концептуальные ориентиры для реформирования экологической уголовно-правовой политики Армении.

Ключевые слова: экологическое преступление, охрана окружающей среды, уголовно-правовая политика, международные обязательства, общественный контроль, экологическая справедливость, устойчивое развитие, ответственность юридических лиц.

Karen Tumanyan
Eurasia International University, Applicant

SUMMARY

*Pathways for Improving Criminal Policy Against Environmental Offenses:
Developing an Armenian Model in the Context of European Experience*

This article examines the improvement of criminal policy on environmental protection in the Republic of Armenia in the context of European experience and international obligations. It analyses the impact of key international instruments – such as the Rio Declaration, the Aarhus Convention, the Paris Agreement and EU Directive 2008/99/EC - on the national legal system, and identifies the main gaps in the current criminal legislation and its enforcement practice. Particular attention is paid to the development of corporate criminal liability, the need for judicial specialisation in environmental cases and the strengthening of public oversight mechanisms. The scientific novelty of the study lies in substantiating an integrated three-level model of environmental criminal policy (international, national and community levels), which combines preventive, punitive and restorative mechanisms and may serve as a conceptual framework for reforming Armenia's environmental criminal law in line with European legal standards and the principles of sustainable development.

Key words: environmental crime, criminal policy, environmental law, international obligations, public participation, environmental justice, sustainable development, corporate criminal liability.

Բնագիրը ներկայացվել է 24.11.2025թ.

Ընդունվել է սպազորության 28.11.25թ.